

Ami ugyanaz, és ami más...

DARVASI LÁSZLÓ: SZERELMEM, DUMUMBA ELVTÁRSNÓ

Valamely nemzet fogalmának meghatározása mindenekelőtt kor és kód függvénye. A kor, amelyben körvonalazódni kezd, igyekszik kitágítani, szűkíteni vagy esetleg megszüntetni a szó addigi jelentéskörét, átformálva ezáltal a fogalomhoz tartozó személyek helyét e viszonyon belül. A kód viszont olyan jelentéspotenciálokat szabadít fel az újonnan megképződött szemantikai mezőben, amelyek etikai, világnézeti vonzatuk miatt a különböző relációkban lévő személyek számára az igaznak tartás feltételeit szabhatják meg. Az irodalom tekintetében mind ezeknek rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak. Mellőzve egy teljességre törekvő történeti áttekintést a magyar „nemzeti” irodalom-felfogásról, elegendő utalni a reformkor idején tapasztalt ez irányú folyamatokra és az azokból lesűrűhető tapasztalatokra. Hiszen a magyar irodalmi romantika tendenciáinak szoros összefonódása a nemzetté válás programjával olyan, sokak által a mai napig is legitimált kódrendszert alapozott meg, amelynek egy-

aránt része – többek között – az irodalom művelőinek és a műveknek történő politikai szereptulajdonítás, a műalkotás nyelvének abszolút sztenderdizálása, illetve egy viszonylag megszilárdult, de azért sok tekintetben képlékeny fogalom normává emelése után bekövetkezett merev ítéletstruktúra. E – némi joggal – fundamentális kódnak is tekinthető rendszer segítségével azután az értelmezések természetesen nem bármiféle szöveggözpontú, a nyelviség mentén elgondolható esztétika szempontjai alapján születnek meg, noha a például választott romantika korának irodalom és politika terén egyaránt tevékeny résztvevői (igencsak korszerűen) a nyelviség tevékeny szerepét hirdették, s nem kizárólagosan a nemzetalkotás direkt folyamataira vonatkoztatták. Az erre adott reakciók sincsenek híján a problematikus pontoknak. Hogy továbbra is a szélsőségek jellemzésénél maradjunk: az ellenhatás fejlődéstörténete éppen a fogalom kialakulásának pozitívumairól nem vesz tudomást azáltal, hogy a politikai célzatosságot fenntartva sajátos, de nem kevésbé önkényes alapokon építi fel értelmezői helyzetét, az előzőhöz hasonló „eredményességgel”.

Darvasi László újabb kötetét nem lehet e szempontok figyelmen kívül hagyásával kézbe venni. Hiszen a könyv alcíme és fülszövege képezte paratextusok mentén a „magyar novellák” megjelölés kapcsolatot teremt a hagyománnyal, amelynek szerkezetét a fenti két felfogás polaritása közötti ingadozás jellemzi. Az

Jelenkor Kiadó
Budapest, 1998
212 oldal, 990 Ft

irodalmi mű persze másképpen reflektálja, tematizálja mindezt. Mihelyt azonban megteszi, sokkal inkább válik politikai és társadalmi érdekek céltáblájává vagy éppen hivatkozási pontjává, mintsem esztétikai értelmezés alanyává. Hogy jelen megközelítés ezt a csapdát elkerülje, és leterhessen arról az útról, amelyet az előbbi gondolatmenet látszólag kijelöl számára, más, az irodalmi alkotás szövegiségét is számba vevő perspektívát szükséges felmutatnia. Feltehetőleg nem túlzás azt állítani, hogy ezen új perspektívát a megértés tapasztalatában lehetjük fel. Hiszen az olvasás folyamata során minden befogadónak számolnia kell a szöveg hatásmechanizmusának némely jellemzőjével, melyeknek legalább egy része reflektált módon áll kapcsolatban ismert és ismeretlen elemekkel. Az elemek ilyen sajátossága eredményezi a befogadás alatt vagy azután megképződő értékelés megfogalmazásának módját, mely ezáltal egyaránt függ az olvasó diszpozíciójától, értékrendszerétől és előfeltevéseitől, illetve a szöveg felhívás-struktúrájától. A befogadói oldalt meghatározó tényezők viszont a szöveg mágusát csak akkor teszik érzékelhetővé, ha az azonosítások logikája mellett az elkülönböztetés szubverzív effektusai is érvényre juthatnak. A szövegek alteritásának tudatosítása ugyanis elengedhetetlen része az olyan olvasásnak, amely nem pusztán adott viszonylatai által megszabott keretek között zajlik, hanem reflektál is saját idegenségére a szöveggel való találkozáskor. Egy irodalmi mű esetében ez többek között azt jelenti, hogy a feszültség a befogadó és a szöveg nyelve között a megértésnek olyan aspektusait domborítja ki, amelyek az ismert elemek azonosságát felfüggesztik annak érdekében, hogy a szöveg generálta alteritás is érvényre juthasson, és ily módon a befogadó önmagát másként, a szöveget pedig sajátjaként tapasztalhatta, párhuzamosan egyidejű idegenségük és azonosságuk (f)elismerésével.

A „magyar” Darvasi könyvében megértési (a befogadó számára: olvasási) mód. Az erre a struktúrára visszavezetett nemzetfogalom-használatnak viszont egyáltalán nincs karakterológiai vonzata, ugyanakkor ilyen elemeket is be kell vonni az értelmezésbe, hiszen az olvasó kérdező-horizontjában elsődleges helyet foglal el a magyarokról és a velük kapcsolatban álló idegen népekről alkotott kép. Így például a gyűjtemény nagy részét kitevő szociografikus ihletettségű, Magyarországon játszódó történetek diegetikus szintjén meg lehetőségen domináns szerephez jut a közelmúlt és a jelenkor emberének sajátosan elrajzolt, de alapjaiban mégiscsak könnyedén azonosítható helyzete, „sorsa”. A *Műlik a reggel* című novella szereplői – az elvárhatóság szintjén – a lehető legsablonosabb helyszínre, a kocsmába igyekeznek, s a történetmondó ezt a pillanatot választja ki mintegy metszetül a mikrovilág egyhangúságának, a szocietas egy részének leírására, érzékeltetve „mindennapjaik leújtó valóságát”. Ez a társadalomkritikai attitűd azonban csak első pillantásra kézenfekvő: a kocsmá zárva van, az érkezők sorrendjében ez ürügyen bemutatott vendégek pedig ebben a szokatlan helyzetben szokatlan viselkedésre kényszerülnek. Mikor a szociografikus indítatású értelmezés ebből olyan következtetéseket von le, amelyek a magyar emberek (vagy általánosságban – a novella parabolikus voltát hangsúlyozva – az emberek) emberetlen életállapotára vonatkozó erkölcsi tanulságokat hivatottak hirdetni, szem elől téveszti azokat a szöveg „idegen” elemei mentén tapasztalható felhívásokat, amelyek nem vezethetők vissza olyan triviális megállapításokra, mint amilyenek az alkoholizmusra, az önpusztításra, a minimumra korlátozott életfeltételekre vonatkoznak. Hiszen amikor a Doktor és Marsal érkezéssel egy szakrális, a kocsmái szóhasználatától mindenképpen eltérő diskurzus ékelődik a beszélgetésbe, a min-

dennapok rendjét felváltja egy olyan hierarchikus rend, melyet már semmiképpen sem vezérelhet a magyar állapotok egyszerű áttétellel való ábrázolásának igénye, hanem inkább egy olyan figurációs játék, amelynek eredményeképp a novella szereplői kizárólag mint szöveg generálta karakterek cselekedhetnek és minden csak ennek alárendelten érvényesül: a szereplők a nem várt szituációra az Azonos logikájával reagálnak, „belépnek egyenként a Vadvirág Restaurantba és elfoglalják megszokott helyüket” (24. – kiem. tőlem), azzal a különbséggel, hogy a diszkurzív rend meghatározta pozíció lényegében deficitcs marad: „Nem isznak. Várnak.” (24.)

A kötet címadó írása is hasonló módon ad alkalmat a megrögzült elvárásrendszerek produktív felbontásának elismerésére. Az ötvenes évek világának már többféle módon megragadott abszurditása Darvasi novellájában ironikus színezetet kap. A lépten-nyomon elnagyolt proletárdiktatúra karikatúrája – sokszor Garaczi László „regényfolyamának” eljárásaira emlékeztetve – sokkal inkább a gyermeki perspektívának köszönhetően marad eredeti, mintsem a pártállamiság motívumainak groteszk dokumentálása miatt. A vulgár-marxista diszkurzus („ez a kislány nem volt birtokában az objektív valóságnak” – 188.) például oly módon hatja át a gyermeknyelv visszaemlékezés által közvetített nyelvét, hogy a pátosz uralta pártállami szövegrészletek kontextusukból kiragadva, idegenként hangzának egy azonosságra törekvő modalitáson belül: „paraszt elvtársak és munkás elvtársak mondtak köszöntő beszédeket, pionírok énekeltek és szavaltak, de még a plébános elvtárs is elhozta Isten elvtárs üzenetét” (202. – kiem. tőlem). A Más tapasztalata mindemellett a felnőtté érő gyermeki látásmód érdeklődési körébe kerülő női nem idegenségének feldolgozásában is megnyilvánul: Sáringer elvtárs felesége, a testiség felfedezéséről Rákosihoz írott beszá-

molók, s Dumumba elvtársnő egyöntetűen a kommunista nyelvhasználatban történő azonosítás által csatlakoznak az elbeszélő világához, még akkor is, amikor különböző műfajú szövegek megidézése folyik: „Dumumba elvtársnő nyúlánk volt, akár egy gazella. Egyik fülében sarló, a másikban kalapács alakú elefántcsontékszer ragyogott. Nevetése a párját hívó leopárd kurrogásához hasonlított. Az illata olyan volt, mint a Kongóé, melynek vizében buja krokodilusok lapulnak. Dumumba elvtársnő igazi kommunista volt...” Az idézetben a szerető leírásának olyan kliséi képezik az azonosítás egyik oldalát, melyek az afrikai nővel kapcsolatos asszociációkból állnak össze, miközben a másik oldalt egyszerre jellemzik a szocializmus jegyeinek és a hasonlított elemnek a visszairása a hasonlóba. Így a felnőtté válás és az első szerelem sem a kommunista internacionalizmus homogenizáló törekvéseiben következik el, hanem olyan nemzeti sajátosságokat, újszerű, meglepő elemeket magával hozó idegenség tapasztalatában, amely eredményeképpen a fekete nő iránti szerelem az elbeszélő ideológiájának megrendüléseért is felelős lesz.

A *Rövid magyar novellák* vélhetőleg Darvasi legelső és leginkább közismert műfajának, a rövidprózának újabb darabjai. A *portugálok* három ciklusa (*Gólok története*, *Csókok története*, *Vidéki történetek*) és a *Borgognoni-féle szomorúság* második része, a *Történetek Olvasókönyve* – melyben az előbbi kötetből is szerepelnek írások – hasonló terjedelemben és motívikával jelent meg. A bolondok, a sérült, lecsúszott emberek, a monoton életvitelű és foglalkozású szereplők és a hétköznapi csodái egyaránt a recepcióban meggyökeresződő Darvasi-kép részei voltak. Mivel felfedezhető bennük is az ironikus modalitás, legjobb bizonyítékait szolgáltatják e kép elégtelenségének. Az *...akár az urak* címet viselő kétlapos elbeszélés

például a sírásó és a halál tragikus viszonyának rétegeit kezdi ki azáltal, hogy – a tragédia oldalán – a temetési munkálatok egyszerűségét egyfelől Borus leépüléséhez köti, másfelől pedig a Jolánka eltávozása kapcsán újra megkívánt ásás tényében a ragaszkodásban és a szent örültek iránti tiszteletben rejlő toposzokat hozza játékba. A cím és annak szövegbeli iteráló megfelelője viszont rámutat egy, a tragikummal nem kompatibilis útra, amelyen a főszereplő úgy indul el, hogy voltaképpen ugyanazt teszi, mint eddig („szívja a talpast, két ujjal, *abogy szokta*” – 68. kiem. tőlem) – nem is beszélve arról az utalásról, hogy maga a sírásó veszejt el magát (sikertelenül). Néhány hevenyészett példa lehet még a gyűjtemény darabjai közül az ehhez hasonló módozatokra a *Cornelia Vlad* soraiban a halálról alkotott felfogás módosulása, a *Zuhanásban* az abszurd pozíciónak a tragikumot ellehetetlenítő működése, és a sok szempontból is figyelemreméltó, de ezen recenzióban részletesen nem elemezhető *Stern úrban* a műfajszervezetek egymásra játszása (krimi, mese, újsághír stb.) és a szavak elvesztésének csodába torkolló története. A „magyar” gerjesztette előfeltevések tehát valóban elkerülhetetlenek e szövegek megértése céljából, de csak annyiban, amennyiben az értelmezés során szembekerülünk a máságnak és az idegenségének megakasztó, érvénytelenítő szerepével, s így a hasonlóság és azonosság megkövetelte műveletek mellett egy invenciózusabb megközelítésmód lehetőségét is megpillanthatjuk.

Valószínűleg nem kevés igaza van annak az értelmezőnek, aki Darvasinak az iménti szempontok alapján felsorolt szövegeit az „újságíró” érdeklődési körébe utalja, s ezzel kapcsolatos intenciók mentén megközelítve azokat, a fentiekkel szembeni ellenvéleményének ad hangot. Elsődlegesen a Szív Ernő-írások (kiváltképp *A berlini fekete füzet*), de a szerző tőlől származó egyéb sajtópublikációk

csak tovább erősíthetik ezt a koncepciót. Jelen recenzió értelmezési horizontjában azonban az effajta megközelítés csak az előbbi kérdéskör szintjén érvényesíthető. Hiszen midőn az Azonos és Más nyelvi együttműködési ilyen primer tematikus közegben a befogadó számára problematizálódnak, a novellák „magyarul” olvasva csupán szociológiailag leírható, tradicionálisan megformált, negatív helyzetben lévő alakok tragédiájának felismerésére, és az ezzel kapcsolatos diszpozíció elfoglalására szólíthatják fel az értelmezőt. Az efféle *igenlés* pedig egyáltalán nem gondol a hermeneutikai evidenciával, hogy az adott, közvetlenül rendelkezésre álló információk egyértelmű megfeleltetése a szöveg némely igényének nem feltétlenül járul hozzá a több ponton is nyugvó szignifikáció kibontakozásához. Sőt, a sokak által dicsért Darvasi-féle naivitás, könnyedség, illetve koncentráltság, poétikai megformáltság konstellációjának tragikumközpontúsága – melyet a „mindennapok tragédiája” etikai-minimalista ábrázolásának követelménye és illúziója is fokoz – sem kizárólagos tulajdonsága e prózavilágnak. Ha ugyanis több szerephez juttatjuk a néhol minden olvasó számára is nyilvánvaló ironiát, a szövegek tropológiai szerveződésének szubverzív mozzanatait az antropológiai érdekltségű szemantizáló értelmezések azonosságra törekvő álláspontja helyett olyan alternatívát nyújthatnak, amelynek nem az Azonos és a Más egyszerű dominanciája az alapja, hanem e kettő folyamatos differálásának feszültségteli összjátéka. A tragikumra kiélezett olvasási stratégia ugyan valóban komoly szövetségesre találhat Darvasi prózájában, legalábbis a tekintetben, hogy felveszi a móríci naturalista ábrázolás igényének történeti fonálát, amely megközelítés maga is a „magyar valóság” pontos és egyben megragadó leírásának ballasztjától szenved. Persze mindezt azzal a különbséggel teheti, hogy elismeri Darvasi szöve-

geinek mitikus, az elbeszélés anekdotikus, „kedélyes mesélő” jellegét is, ami azért válik fontossá ebben a kérdezőhorizontban, mert ezáltal a tragikus hangot egyedi és összetéveszthetetlen módon tapasztalhatja. Am ha a „magyar” olvasási mód fentebb mintegy konklúzió státuszában említett vonására, az Azonos és a Más dialektikus működésére koncentrálunk, vagyis a tragédiát – más egyéb vonása mellett – mint az ismert elemeknek a hagyományból történő problémátlan átvételét tételezhetjük, az iróniának olyan szerepet kell tulajdonítanunk, amelyet a hagyományépítés divergensabb útjai jellemeznek. Az Ugyanaz és a Más diszkurzív játékanak első érzékelhető elmozdulását a tragikum és irónia közötti oszcilláció jelentheti.

Az *El Qahira* című novella jól példázza ezt a dialektikát. Mivel ez a szöveg tekinthető – más szempontból is – a kötet legsikerültebb alkotásának, megfigyelhető benne az a tendencia, amelyen belül nyomon követhetjük, hogy az ironikus modalitást hogyan váltja fel az irónia alakzata, s hogyan válik ez mintegy a Darvasi-próza esztétikai értékének próbakövévé. A narratíva alapszituációja viszonylag könnyen körvonalazható: egy sebesült orosz katonára 56 őszén levelet (leveleket?) küld otthonmaradt szerelmének, amiben elbeszéli neki tapasztalatait, élményeit a külhoni viszonyokról. Az elbeszélés szerkezete is hasonló egyszerűséggel határozható meg: a főhős egyes szám első személyű narrációja a kórházi kezelés idejéből visszatekintve közelít rá az eseményekre, nyitva hagyva annak eldönthetőségét, hogy vajon a beszámoló – lévén, hogy megfogalmazója vak – egyáltalán levelet ír-e kedvesének, vagy egy diszkurzív törésvonal mentén állíthatjuk, hogy *elmondja* saját történetét. Az első, ami nyilvánvalóan szemébe ötlük az értelmezőnek, az a szöveg direkt intertextuális viszonyrendszere. A történetmondás diszpozíciója ugyanis

közvetlenül teremt kapcsolatot Mikes Kelemen fiktív leveleinek körülményeivel, hiszen az idegenbe száműzött magyar hasonló módon ad hírt a másik nép körében zajló furcsaságokról, mint az *El Qahira* katonája. Am talán még termékenyebb példa lehet a szövegek találkozására a *Perzsa levelekkel* való összevetés. Jóllehet a Montesquieu-mű többféle „szerző” tollából „válogatja” szövegeit, mégis a régi magyar levélgyűjteménynél sokkal jobban közelíti az idegenség problematikáját a Darvasi-íráshoz. Az *El Qahira* ugyanis egyszerre tematizálja a másságot a csodálkozás felismerő aktusa révén és jelöli az Ugyanaz és Más elkülönződésének rafinált játékát. Hiszen ezt a novellát a legélesebben az különíti el az imént említett intertextuális párjaitól, hogy nem az idegenség segítségével tudatosítja olvasóiban saját azonosságukat (tehát nem ismeretterjesztő és erkölcsnemesítő célzatú), hanem a nemzeti identitásról vallott hallgatólagos tudás elemeit használja fel, s tulajdonképpen az identikusban rejlő másság iterabilitását hangsúlyozza annak segítségével, hogy az Azonost szembesíti az Azonossal. A magyar befogadók számára a forradalmi események, a szovjet harcosok félrevezetésében rejlő banalitás, illetve a budapesti nép viselkedése nem az újszerűség kissé szórakoztató, kissé pedig okító tulajdonságának kiemelését hozza magával, hanem önmagunk megértését egy fiktív idegen nézőpontból. Bár a felvilágosodás szellemében mintha ugyanerre tenne kísérletet a *Perzsa levelek* is, ott mégis annyiban más az alaphelyzet, amennyiben a másik nemzet tagjának véleménye érvénytelen lesz Üzbég kegyetlen (túlságosan is ismerős) reakciója miatt, s így az idegenség addigi tapasztalata helyett az azonosság logikáján nyugszik a levonható konklúzió. Darvasi szövege ugyanakkor egy olyan figurális eljárás miatt szabadul meg mindenfajta aufklérista intenciótól, amely nem csak az ismert-ismeretlen dichotómiára koncent-

rál, hanem a nyelviség aspektusait is megkerülhetetlenné teszi a receptív folyamat számára. A litotész szinte már szignifikáns alakzata a Darvasi-szövegeknek, mivel az e figura mentén körvonalazódó topológiai rendszer sok esetben nemcsak egyszerűen megfigyelhető a novellákban, hanem a naivitást mintegy ellenpontozva nagyfokúan kitágítja az elbeszélés lehetőségeit. Amikor is az orosz katonák félrevezethetősége miatti tudatlanságát mint sztereotip előfeltevést rögzítjük, számolnunk kell azzal is, hogy a beszámolókat készítő elbeszélő meglehetősen széles ismeretekkel rendelkezik bizonyos dolgokról (egyiptomi történelem és legendák, arabok leírása, az Ezeregyéjszaka meséi stb.). Az a lehetőség pedig, amelyet az ázsiai és európai szemlélet ütközésének kibontása jelentene, éppen ezáltal a jelenség által tér le az erkölcsi tanítás megfogalmazását célzó mű útjáról: a magyar leírás és az ő képviselte konvencionális elváráshorizont erőteljesen uralja a novella történetének és a narráció folyamatának konkrét szintjét, azonban mégsem ez válik a szöveg jellemzőjévé, hiszen – a litotész működése okán – az orosz katonák elbeszélésében permanensen ingadozik a tudás és tudatlanság hagyományozott kereteinek szélső pólusai között. Ez viszont ismételtelen csupán az olvasó konvenciórendszer felől látható be, leginkább akkor, amikor az ismert elemeket – amilyen például 1956 őszének több eseménye is – egy olyan idegen nézőpontból olvashatjuk, amely a másság relativáló szempontjainak érvényesítése jogán rávilágíthat a saját konvencióinkban rejlő reflektálatlan alteritásokra. Abban a pillanatban, amikor a „magyar” mint olvasási

stratégia szembesül önnön viszonylagosságával, elveszíti az igazság birtoklásának megroggyant formáit, s teret enged a forradalom eseményei kiváltotta tragikum mellett az idegenség perspektívája által megképződött iróniának is, ami ugyanakkor nem csökkenti a tragédia pátoszáét, hanem a litotész figurális tevékenységének megfelelően úgy növeli azt, hogy mindeközben folytonosan ellensúlyozza a merevnek tekinthető preconcepciók érvénytelenítésével.

Darvasi László könyvheti kötete e fenti jellemzés ellenére sok kívánnivalót hagy maga után. Erényei mellett feltűnően sok az a recepcióban már többször felemlített sajátosság, hogy a rövidebb novellák csattanószerű lezárásai, elvarratlan szálai nagy mértékben csökkentik a szövegek hatásmechanizmusát. A már említett nagyfokú várhatóság és kiszámíthatóság rontja a befogadás esélyeit, mivel az elbeszélés egy pontba fut, annak ellenére, hogy a történet motívikus és figuratív szintje több esetben hiányos, és ezért polivalens jelentések megképződését eredményezhetné. Erősen fogalmazva úgy tűnik, mintha e kötet olyan „melléktermékeket” foglalna magában, amelyek a készülő nagyregény mellett keletkeztek, de annak várható – bár nem biztos, hogy beigazoló – színvonalát nem érik el. Jólások helyett azonban megkockáztatható az az állítás, hogy Darvasi életműve szegényebb ugyan nem lett ezzel a novellagyűjteménnyel, de túlságosan gazdagabb sem.

Bednarski Gábor